

Er subjektet virkelig antifokus?

Eva Skafte Jensen
Roskilde Universitet

1. Indledning

Der eksisterer mange antagelser om forbindelsen mellem grammatik og tekstpragmatik. For eksempel kan man finde en del antagelser der drejer sig om i hvilken udstrækning det tekstpragmatiske fænomen fokus er kodet i grammatikken. En af disse antagelser er at subjektet ikke er fokuskandidat på samme måde som andre fokuskandidater (jf. fx Heltoft 1996; Jørgensen 1996; Jensen 2010). En anden er at særligt generiske subjekter ikke er oplagte fokuskandidater (jf. Ladd 1996: 188). En tredje er at udtalen bidrager eller muligvis endda afgør hvad der er fokus i en ytring (jf. fx Bochmann 2007:67; Jackendoff if. Rooth 2007:2). En fjerde er at leksikalske størrelser som *ikke*, *kun*, *også* og lignende er 'fokuspartikler' (eller 'fokusoperatorer'), dvs. størrelser der udpeger og entydiggør hvad der er fokus i en ytring (jf. fx König 1991; Hansen & Heltoft 2011:75ff).

Antagelser som disse har hver især noget på sig, men de mangler for en stor del at blive sammentænkt og nuanceret. For eksempel er der stor forskel på subjekter informationsmæssigt set; et subjekt der består af et (tryksvagt) personligt pronomen, og et subjekt der består af et komplekst opbygget nominalsyntaxme med substantiv, artikel og attributiver, har forskellig status hvad angår informationstyngde, og de har dermed også forskellig status med hensyn til om de kandiderer til at være en ytrings fokusbærer eller ej. Der er også forskel på trykkets bidrag til fokusanalysen alt efter om det er et personligt pronomen eller et substantiv der er trykstærkt hhv. -svagt. Og der er forskel på de såkaldte fokuspartiklers bidrag til fokusudpegningen alt efter om de står på samme topologiske plads som det led de udpeger som fokus,

eller om de står på sætningsadverbialspladsen (: Diderichsens ‘lille-a’; jf. fx Diderichsen 1946:186; Hansen 1977:44f).

I denne artikel vil jeg gøre rede for hvor antagelsen om subjektet som antifokus kan stamme fra, hvordan midler som syntaktisk konstruktion, trykfordeling, ledstilling og brugen af fokuspartikler kan bidrage til at subjektet opfattes som fokus, og endelig vil jeg give et bud på hvordan det - med disse nuanceringer in mente - kan undersøges om subjektet virkelig er antifokus. Inden jeg går i gang med dette, er det dog nødvendigt kort at skitsere hvad jeg forstår ved fokus.

2. Fokus

De fokusdefinitioner jeg læner mig op ad, kan beskrives som hos Ole Togeby i Praxt. Her står der:

“Et led som afsenderen meddeler som relevant for modtageren fordi det tilføjer, sammenføjer, sletter eller omorganiserer information i modtagerens mentale model, er sætningens **fokus**.” (Togeby 1993:446, fremhævelse ifølge forlæg)

Hos Nølke (1995, 1996) og Hansen & Heltoft (2011:75) kan man læse definitioner der er compatible med denne definition. Bemærk at der i definitionen indgår afsender såvel som modtager. Fokus er et tekstpragmatisk fænomen, og som tekstpragmatisk fænomen er det knyttet til ytringer, dvs. historiske begivenheder hvori der netop indgår faktorer som afsender og modtager. Man kunne mene at dette aflyser projektet at finde ud af i hvilken udstrækning fokus er kodet (i *langue*-forstand), men som det vil fremgå af det følgende, umuliggør dette forhold ikke projektet, det tilføjer bare en ekstra udfordring.

Det er karakteristisk for et sprog som moderne dansk at det faktisk ikke er kodet (i *langue*-forstand) hvad der er fokus i en given ytring. Det kan illustreres med udgangspunkt i følgende eksempel:

(1) Sofie kunne få noget mælk senere

Uden ko- og kontekst er det ikke til at afgøre om den information der “tilføjer, sammenføjer, sletter eller omorganiserer information i modtagerens mentale model” er for eksempel *noget mælk* eller *senere*. Både (2) og (3) kunne være rimelige fortsættelser til (1):

Er subjektet virkelig antifokus?

- (2) - hun var godt træt af saft
- (3) - vi skulle først købe noget

I (1) er det altså ikke entydigt hvad der er fokus i ytringen, det må afgøres på *parole*-niveau, men ytringen kunne have været konstrueret med entydiggørende midler kodet på *langue*-niveau. Kendte entydiggørende fokuseringsmidler er kløvning (jf. fx Hansen 1995), emfatisk tryk (jf. fx Togeby 2003:140-141) og placering på pladsen for 'ikonisk fokus', se sætningsskemaet i afsnit 3 (jf. Heltoft 1992; Jørgensen 1996). Fokuspartikler hører også blandt fokuseringsmidlerne: en fokuspartikel der står sammen med et led på dette ledes plads, udpeger netop dette led som fokus.

- (4) det var **mælk** Sofie kunne få senere (kløvning)
- (5) Sofie kunne få noget mælk ”**senere**” (emfatisk tryk)
- (6) Sofie kunne så **senere** få noget mælk (placering på pladsen for 'ikonisk fokus')
- (7) netop **Sofie** kunne få noget mælk senere (brug af fokuspartikel)

Som det fremgår af (7) kan fokuseringsmidler sagtens bruges til at udpege subjektet som fokus, i afsnit 4 gives der flere eksempler på dette. I næste afsnit skal blikket dog vendes mod selve den antagelse at subjektet er antifokus.

3. Subjektet som antifokus

Det er altså ikke ualmindeligt at antage at subjektet har særstatus tekstpragmatisk betragtet. I en artikel fra Henrik Jørgensens hånd om ledstilling i moderne dansk kan man for eksempel læse at det er “stik imod subjektets almindelige natur” at være i fokusområdet (1996:78), og i en artikel hvor jeg argumenterer for at ordet *selv* placeret på sætningadverbialets plads har en særlig tekstpragmatisk funktion som subjektfokusator, skriver jeg følgende:

“At det kan være nyttigt at have en subjektfokusator i et sprog som moderne dansk, skyldes først og fremmest at det grammatiske subjekt ikke er fokuskandidat på lige fod med andre fokuskandidater.” (Jensen 2010:58)

Når subjektet således får sin egen karakteristik tekstpragmatisk set, og når denne karakteristik indebærer en særstatus med hensyn til fokus, hænger det formodentlig sammen med at det i mange sprog, heriblandt dansk, ser ud til at det grammatiske subjekt prototypisk er det såkaldte ‘topic’¹ i en ytring. Dette kan man læse om i mange fremstillinger. Hos Keenan, der har som erklæret ærinde at lave en universelt gældende subjektsdefinition, kan man således læse at “b-subjects are normally the topic of the b-sentence, i.e. they identify what the speaker is talking about”² (Keenan 1976:318), og i Mallinson & Blakes typologibog kan man tilsvarende læse at i “accusative languages the grammatical subject is typically topic” (Mallinson & Blake 1981:154-155).

Det er sandsynligvis denne kobling der fører til at subjektet anses for ikke at være fokuskandidat på samme måde som andre fokuskandidater. Dette udtrykkes eksplicit af Heltoft i følgende citat:

“The topicality of the Danish subject leads it to shun focus status, making it an *antifocus*, ‘the constituent the receiver will take to be non-focus, unless otherwise instructed’” (Heltoft 1996:258, forfatters fremhævelse)

Men det fremgår også af en række andre fremstillinger, ofte indirekte. For eksempel skriver Faarlund at “a subject as focus in the first position [is] hardly acceptable” (Faarlund 1978:241), og i betragtning af at han blandt andet baserer sin subjektsdefinition på at subjektet kun kan stå længst mod venstre i sætningen, afskriver han således i praksis at subjektet kan være en sætnings³ fokus. At subjektet ikke anses for oplagt fokuskandidat, fremgår også indirekte af Tøgebys liste over hvilke typer led der kan være såkaldt ‘nyfokus’; her optræder subjektet nemlig ikke (1993:503-507). I *Grammatik over det Danske Sprog* (Hansen & Heltoft 2011:1731) kan man læse om sætningsskemaets indholdsfelt at det udgør det såkaldte fokusdomæne, dvs. det sted hvor

¹ Jeg bruger termen ‘topic’ som en slags forkortelse af hvad der i litteraturen kaldes topic, emne, tema etc.

² Forkortelsen b står for basic: “a sentence in L [: et givet sprog, ESJ] is a basic sentence (in L) if, and only if, no (other) complete sentence in L is more basic than it” (Keenan 1976:307), og et subjekt i en b-sentence kaldes et b-subject (Keenan 1976:306).

³ Faarlund bruger ikke termen ytring.

Er subjektet virkelig antifokus?

fokus typisk kan findes, og det er netop karakteristisk for indholdsfeltet at det ikke rummer subjektet:

fundament-felt	neksusfelt				indholdsfelt
X ⁴	finit	subjekt	sætnings-adverbial	‘ikonisk fokus’ ⁵	infinitter, objekter, prædikativer mm. ⁶
så	måtte	kongen	jo	-	bøje sig
Sofie	kunne	-	så	senere	få noget mælk
Træet	skal	-	ikke	-	stå til venstre for huset

Termen ‘antifokus’ udspringer altså af en tradition hvor der er mere eller mindre enighed om at subjektet har særstatus i tekstpragmatisk øjemed, og denne særstatus er koblet til subjektets tilsyneladende tilbøjelighed til at udgøre det såkaldte ‘topic’ i en ytring.

Når man ser bort fra mere radikale synspunkter som det fremlagt af Faarlund, er det dog helt almindeligt at man på en gang kan mene at subjektet prototypisk er topic, og at det godt kan være fokus, se for eksempel Mallinson & Blake der skriver at “a constituent may be both topic and a point of focus” (1980:152), og Fretheim der har skrevet en artikel med den illustrative titel “When topic and focus coincide” (1978).

4. “... unless otherwise instructed ...”

Lad os nu antage at subjektet faktisk kan betegnes antifokus, men at der ikke ligger i betegnelsen at subjektet ikke *kan* være fokus. I Heltoft-citatet står der netop at subjektet er antifokus “unless otherwise

⁴ X angiver at pladsens udfyldningsmuligheder ikke er begrænset til én ledtype.

⁵ Både Heltoft (1992, 2003) og Jørgensen (1996) omtaler denne plads og dens særlige funktion som fokusplads. Navnet ‘ikonisk fokus’ skyldes Heltoft (2003).

⁶ Af overskuelighedshensyn slår jeg pladserne i indholdsfeltet sammen. Differentieringen er ikke vigtig i denne artikel.

instructed”; afsender kan altså godt instruere modtager i at subjektet alligevel er fokus.

De midler der står til rådighed når man vil tydeliggøre at subjektet er fokus, er stort set de samme som dem der gælder fokusentydiggørelse i det hele taget, jf. afsnit 2 ovenfor. I afsnit 2 blev der allerede givet et eksempel hvor subjektet entydiggøres som fokus, nemlig *netop Sofie kunne få noget mælk senere*, hvor placeringen af fokuspartiklen *netop* på samme plads som subjektet peger på at subjektet er fokus i sin ytring. Eksempler hvor man kan se de andre fokuseringsmidler brugt ved subjektet er:

- (8) det var Sofie der kunne få noget mælk senere (kløvning)
- (9) So¹¹fie kunne få noget mælk senere (emfatisk tryk)
- (10) så kunne jo Sofie få noget mælk senere (placering på pladsen for ‘ikonisk fokus’ i sætningsskemaet)

Desuden har ordet *selv* når det placeres på sætningsadverbialets plads, tilsyneladende en funktion som subjektfokusator:

- (11) Sofie kunne selv få noget mælk senere

Ordet *selv* som subjektfokusator har jeg gjort udførligt rede for i Jensen 2010.

5. Led og materiale

Fastlæggelsen og identifikation af fokus i en ytring er altså ikke umiddelbart lingvistisk kodet i et sprog som moderne dansk, men til en vis grad ekstralingvistisk betinget (jf. (1)-(3)). Dog er der tilsyneladende en række lingvistisk kodede regler der spiller sammen på en sådan måde at man i en del tilfælde alligevel ikke er i tvivl om hvad der er fokus i en given ytring. Disse regler omfatter særlige sætningskonstruktioner, trykfordeling, brugen af leksikalske midler (fokuspartikler) og ledstilling, men også de enkelte leds egnethed som fokus spiller ind.

Foruden de særlige forhold der ser ud til at være knyttet til subjekters (u)egnethed som fokus, spiller det en rolle hvilket materiale et givet led (in casu subjektet) består af. Det blev allerede nævnt i afsnit 1 at subjekter i generiske udsagn kan anses for uegnede

Er subjektet virkelig antifokus?

fokuskandidater (jf. Ladd 1996:188). Også vigtigt at tage med i betragtning er om et subjekt er dannet som noget der angiver høj grad af indforståethed og redundans som det tryksvage *hun* i *hun 'nåede det 'ikke*, eller om det er dannet på en måde der kalder på særlig opmærksomhed ved for eksempel at indeholde mange informationer som substantiv, beskrivende adjektiv og oven i købet en ubestemt artikel som nominalsyntaxmet *en mølædt gammel hund* i *så kom en mølædt gammel hund ind ad døren*. I disse tilfælde ville det tryksvage *hun* formodentlig næppe være oplagt fokuskandidat, hvorimod *en mølædt gammel hund* sandsynligvis i højere grad ville blive taget under overvejelse som fokus i sin ytring.

6. Er subjektet virkelig antifokus?

Indtil videre har fremstillingen været baseret på at subjektet *er* antifokus, men så vidt jeg ved, er det ikke noget der egentlig er blevet undersøgt eksperimentelt. Så det vil jeg derfor forsøge at gøre.

Indtil videre har jeg designet det første af en række forsøg hvor et antal respondenter skal tage stilling til dette spørgsmål.⁷ I dette første forsøg bliver respondenterne udsat for et spørgeskema der indeholder 20 af mig konstruerede forsøgsytringer, og de skal så vælge hvilken af tre spørgende ytringer en given forsøgsytring kunne være svar på. Et eksempel på en sådan forsøgsytring og de tre mulige spørgende ytringer vises i (12):

(12)

Træet skal ikke stå til venstre for huset.	
Hvor skal træet ikke stå?	
Hvad skal ikke stå til venstre for huset?	
Hvad skal træet ikke stå til venstre for?	

For at neutralisere den tendens der kan være til tankeløst at vælge første valgmulighed blandt spørgeytringerne, har jeg lavet tre versioner af

⁷ I et pilotprojekt har jeg allerede foretaget en lille håndfuld forsøg. Disse har hjulpet mig til at designe de(t) forsøg jeg har under afvikling nu. Jeg takker de studerende på de fire Tekst & tegn-hold i husene 45.2, 46.2, 7.1, 7.2 på RUC (2010) og diskussionslystne deltagere ved 13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog og 18. Grammatiknetværksmøde.

spørgeskemaet hvor det veksler hvilken af de tre spørgeytringer der kommer først. En tredjedel af respondenterne får altså den version der er vist i skemaet ovenfor (12), de to andre tredjedele får hhv. de versioner der vises i (12b) og (12c):

(12b)

Træet skal ikke stå til venstre for huset.	
Hvad skal ikke stå til venstre for huset?	
Hvad skal træet ikke stå til venstre for?	
Hvor skal træet ikke stå?	

(12c)

Træet skal ikke stå til venstre for huset.	
Hvad skal træet ikke stå til venstre for?	
Hvor skal træet ikke stå?	
Hvad skal ikke stå til venstre for huset?	

Forsøgsytringen kunne i princippet have været svar på hver af de tre spørgende ytringer, men spørgsmålet her er om den *lige vel* kunne have været svar på dem hver især. Hvis subjektet virkelig er antifokus og bliver opfattet som sådan af modtagerne, må man forvente at der vil være et massivt fravalg blandt respondenterne af den spørgende ytring der lyder *hvad skal ikke stå til venstre for huset?*, for det er den af de tre spørgeytringer der peger på at subjektet er fokus i forsøgsytringen.

For at se i hvilket omfang operatorer på sætningsadverbialets plads bidrager til fokusudpegningen, har jeg i denne forsøgsytring indføjet et *ikke* (andre forsøgsytringer indeholder *også* og *kun*). Én gruppe respondenter bliver bedt om at tage stilling til forsøgsytringer som den i (12), dvs. ytringer der indeholder et af disse tre ord – placeret på sætningsadverbialets plads. En anden gruppe bliver bedt om at tage stilling til de samme ytringer, dog *uden* tilstedeværelsen af *ikke*, *kun* og *også*. For at se i hvilket omfang udtale bidrager til fokusudpegningen, bliver én gruppe respondenter bedt om at vælge

Er subjektet virkelig antifokus?

en af de tre spørgeytringer på baggrund af oplæste⁸ forsøgsytringer, mens en anden gruppe bliver præsenteret for forsøgsytringerne på skrift; i praksis vil dette medføre at de selv – hver især – lægger den udtale og trykfordeling ind over ytringen der giver mening i deres hoveder. I de forsøg jeg har under afvikling netop nu, er der altså 2 x 2 respondentgrupper.

Nogle af forsøgsytringerne har karakter af generiske udsagn, fx *kaffe giver (kun) hjertebanken og forskere skal (også) kunne formidle*. I andre er subjekterne derimod specifikke, fx *kartoflerne har (ikke) fået tid nok og Riis har (også) et hold næste gang*.

I de forsøg jeg har under afvikling netop nu, er der ingen af forsøgsytringerne der har personlige pronomener som subjekt. Det skyldes at der i udtalen af personlige pronomener gives et fingerpeg om fokus eller ikke-fokus: trykstærkt udtalte personlige pronomener som subjekt antages at instruere om at fokus ligger i subjektet, mens tryksvag udtale ikke automatisk giver et sådant fingerpeg. Sådan forholder det sig ikke for substantiver (inkl. proprier). Disse er trykstærke per default, og modtager inviteres derfor ikke gennem udtalen til en særlig fokusfortolkning (se også redegørelse for denne problemstilling i Jensen, under udg.).

På længere sigt er det meningen at lave forsøg hvor netop pronomenerne gøres til genstand for nærmere undersøgelser.

Der er selvfølgelig et fuldstændig grundlæggende problem forbundet med forsøg af denne type, og det består i at det er næsten umuligt at skabe en situation der er realistisk i forhold til hvad der faktisk gør sig gældende i en rigtig kommunikationssituation. For eksempel ville en udveksling som “Hvor skal træet ikke stå?” – “Træet skal ikke stå til venstre for huset” (jf. (12)) næppe finde sted i virkeligheden. I stedet ville det være mere oplagt enten at svare med brug af pronominalt subjekt “det skal ikke stå til venstre for huset” eller simpelthen elliptisk “til venstre for huset”. Dog vil de pågældende respondenter sandsynligvis forholde sig til opgaven som den er lagt op, dvs. som et laboratorieforsøg med indbyggede besynderligheder. Dette betyder naturligvis at de resultater der kommer ud af forsøget

⁸ Tak til Anne Jensen, Ruben Schachthenhaufen og Nicolai Pharaos, som har lagt stemmer til.

ikke skal tages som endegyldige vidnesbyrd om hvordan autentisk tale- og skriftsprog arter sig i enhver kommunikationssituation, men som en række forsøgspersoners behjertede forsøg på at løse en given opgave på denne opgaves præmisser. De resultater der kommer ud af en sådan forsøgssituation, kan så forhåbentlig ved nærmere analyser give fingerpeg om i hvilke retninger det kan betale sig at undersøge sagerne nærmere.

7. Afrunding

I dette indlæg har jeg med udgangspunkt i en antagelse om subjektet som antifokus skitseret en problemstilling af særdeles kompleks karakter der fortjener nærmere belysning, og jeg har peget på hvilke særlige forhold der i hvert fald må tages højde for i nærmere studier. Jeg har desuden givet et forslag til hvordan man vil kunne få et større indblik i om subjektet virkelig er antifokus, gennem eksperimentelle studier der trækker på den måde et stort antal respondenter reagerer på en række specialdesigende ytringer.

Litteratur

- Borchmann, Simon (2007) Fokus i dansk skriftsproglic sprogbrug. *11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Peter Widell & Ulf Dalvad Bethelsen (red.). Århus: Aarhus Universitet:64-75.
- Diderichsen, Paul (1946) *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg., 9. oplag, København 1987.
- Fretheim, Thorstein (1978) When topic and focus coincide. *Papers from the Fourth Scandinavian Conference of Linguistics*. Kirsten Gregersen, Hans Basbøll & Jacob Mey (eds.). Odense University Press:247-254.
- Faarlund, Jan Terje (1978) Subject and topic in colloquial norwegian. *Papers from the Fourth Scandinavian Conference of Linguistics*. Kirsten Gregersen, Hans Basbøll & Jacob Mey (eds.). Odense University Press:241-246.

Er subjektet virkelig antifokus?

- Grønnum, Nina (2003) Dansk intonation. *Veje til dansk – forskning i sprog og sprogtilenelse*. Anne Holmen, Esther Glahn & Hanne Ruus (red.). København: Akademisk Forlag:15-38.
- Hansen, Erik (1977) *Dæmonernes Port*. 3. udg. København: Reitzel 1984.
- Hansen, Erik (1995) Sætningskløvning i moderne dansk. *Danske studier* 1995. København: C.A. Reitzel:126-146.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det danske sprog*. København: Dansk Sprog- og Litteraturselskab.
- Heltoft, Lars (1992) The Topology of Verb Second and SVO Languages. A Study in Sign Functions of Word Order. *Word Order. Two studies on central issues in the syntax of Danish and French. Copenhagen Studies in Language 15*. Michael Herslund (ed.). København: Handelshøjskolens Forlag:13-64.
- (1996) Topics in Danish and in Universal Pragmatics. *Proceedings of the Thirteenth Scandinavian Conference of Linguistics*. Lars Heltoft & Hartmut Haberland (eds.). Roskilde University, Department of Language and Culture:251-262.
- (2003) Iconic and categorical focus systems in Scandinavian. *Structures of Focus and Grammatical Relations. Linguistische Arbeiten, Band 477*. Jorunn Hetland & Valéria Molnár (eds.). Tübingen: Max Niemeyer Verlag:41-85.
- Jensen, Eva Skafte (2010) *Selv-studier. Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 17*. Merete Birkelund, Lotte Dam, Helle Dam-Jensen & Susana Silvia Fernández (red.). Odense: Syddansk Universitetsforlag:47-65.
- (under udg.) Antagelser om fokus. Skitse til et forskningsprojekt. *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 18*. Henrik Høgh Møller mfl. (red.). Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Jørgensen, Henrik (1996) Om adverbialled mellem det finitte verbal og subjektspladsen i danske hovedsætninger. *Selskab for Nordisk Filologi: Årsberetning 1994-1995*:76-90.
- Keenan, Edward L. (1976) Towards a Universal Definition of "Subject". *Subject and Topic*. Charles N. Li (ed.). New York, San Francisco & London: Academic Press, Inc.:303-333.
- König, Ekkehard (1991) *The Meaning of Focus Particles*. London: Routledge.
- Ladd, Robert (1996) *Intonational phonology*. Cambridge University Press.
- Mallinson, Graham & Barry Blake (1980). *Language Typology. Cross-linguistic Studies in Syntax*. Amsterdam, New York & Oxford: North-Holland Publishing Company.

Eva Skafte Jensen

- Nølke, Henning (1995) Utterance Focus. Elements of a Modular Theory. *Information Structure. Copenhagen Studies in Language* 18. Michael Herslund (ed.). Frederiksberg: Samfundslitteratur:75-108.
- (1996) Det attributive adjektivs stilling på fransk. *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation* 3. Michael Herslund (red.). Odense Universitetsforlag:49-83.
- Rooth, Mats (2007) Notions of focus anaphoricity. *Interdisciplinary Studies on Information Structure* 6:1-11.
- Togeby, Ole (1993) *Praxt*. Århus: Aarhus universitetsforlag.
- (2003) *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gad.